

УДК 726.5

О. Е. Смолінська

*ст. викладач кафедри архітектури та середовищного дизайну
Національного університету водного господарства
та природокористування*

ТИПОЛОГІЯ ОБ'ЄМНИХ КОМПОЗИЦІЙ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ ВОЛИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація: у статті проаналізовано характер храмової спадщини Волині з точки зору вирішення об'ємно-просторових структур. Запропоновано класифікацію об'ємних композицій дерев'яних церков Волині ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовано, що попри запровадження практики будівництва храмів за «зразковими» проектами, на території колишньої Волинської губернії подекуди зберігалися традиційні типи новозбудованих волинських храмів, що зумовило існування широкого спектру об'ємно-просторових композицій в дерев'яному зодчестві досліджуваного регіону.

Ключові слова: Волинь, дерев'яна церква, об'ємна композиція.

Постановка проблеми. Величезна кількість дерев'яних храмів, що збереглися на території історичної Волині як наслідок перебування краю у складі Російської імперії, на перший погляд видаються дуже подібними між собою, а тому, на думку деяких дослідників, маловартісними з мистецької точки зору. Однак серед двох сотень досліджених зразків дерев'яної храмової спадщини даного регіону двох однакових церков не виявлено. Таким чином, у даній роботі буде здійснена спроба розкрити повноту і різноманіття об'ємно-композиційного вирішення дерев'яних церков Волині ХІХ – початку ХХ ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковий інтерес до вивчення храмової спадщини Волині має досить багату традицію, починаючи від перших спостережень Г. Павлуцького і закінчуючи працями сучасних авторів В. Завада, П. Ричков, В. Рожко, С. Гаврилюк та ін. Усі вони здійснювали спроби систематизації церковних споруд за певними параметрами (планувальна структура, об'ємно-просторова композиція, архітектурна школа тощо). Проте ґрунтовні дослідження у цих працях стосуються, переважно, автентичного сакрального зодчества ХVІІ – ХVІІІ ст. Найбільш повно типологію традиційної церковної архітектури історико-етнографічних регіонів України сформували такі українські дослідники як Ф. Волков (Ф. Вовк), Л. Маслов, П. Юрченко, Г. Логвин, І. Могитич, Л. Прибега, В. Завада, В. Вечерський, О. Годованок та ін. В російській літературі найбільш повну класифікацію планувальних та

об'ємно-просторових структур дерев'яного церковного зодчества запропонували І. Грабар та М. Красовський. В усіх згаданих дослідженнях об'єктом наукового аналізу були, головним чином, дерев'яні храми, збудовані до XIX ст. З огляду на це, залишається недостатньо невисвітленою проблема типологічної класифікації зразків церковного зодчества пізнішого періоду, зокрема XIX – початку XX ст., коли більша частина територій України перебувала у складі Російської імперії. Таким чином, дана робота спрямована на заповнення прогалін, хоча б частково, в загальній картині типології храмобудівної спадщини України.

Мета роботи – проаналізувати та виявити характерні риси об'ємно-просторового вирішення у храмовій архітектурі Волині XIX – початку XX ст., сформулювати типологію об'ємних композицій дерев'яних церков Волині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок другого (1793 р.) і третього (1795 р.) поділів Польщі Волинь увійшла до складу Російської імперії. Адміністративний кордон новоствореної Волинської губернії фактично співпадав з територіальними рамками історичної Волині. З точки зору сучасного адміністративно-територіального устрою, Волинська губернія охоплювала територію нинішньої Волинської та Рівненської областей, північні райони Тернопільської та Хмельницької областей і західну частину Житомирської області (рис. 1).

Рис. 1. Волинська губернія на карті сучасної України

За зміною геополітичного устрою регіону послідували зміни й у церковно-будівничій справі. Будівництво сакральних споруд на території самодержавної імперії було одним з найважливіших умов існування та

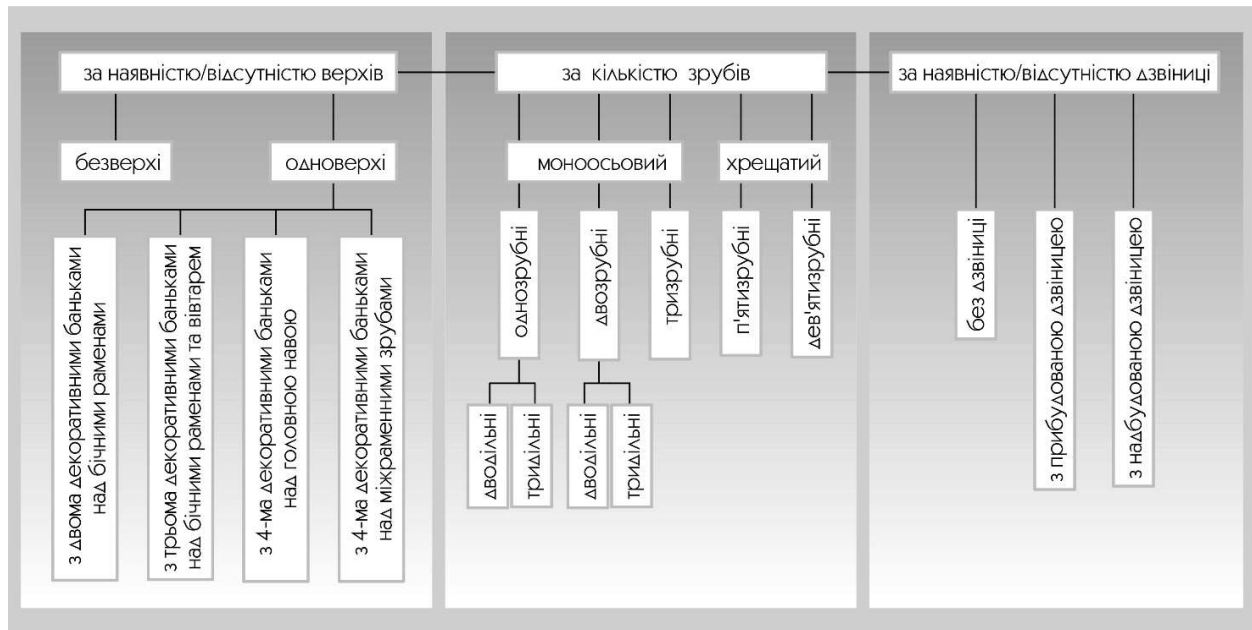
розповсюдження православ'я. У цьому процесі активну участь брали і населення, і офіційні церковні органи.

Починаючи з правління Миколи I, осмислення національної ідеї розглядалося з позиції повернення до витоків Російської державності. Так, в 30-х роках XIX ст. з наказу імператора Миколи I його придворний архітектор Костянтин Тон розробив атлас взірцевих проектів церков, що відповідали особливостям давнього російського церковного зодчества. За основу архітектурного вирішення таких проектів було взято храми московської архітектурної школи XVI – XVII століть. За цими зразками потрібно було будувати храми на теренах всієї імперії [1, с. 4]. Ця обставина стала головною причиною так званої «шаблонної» храмової архітектури Волинського краю [2].

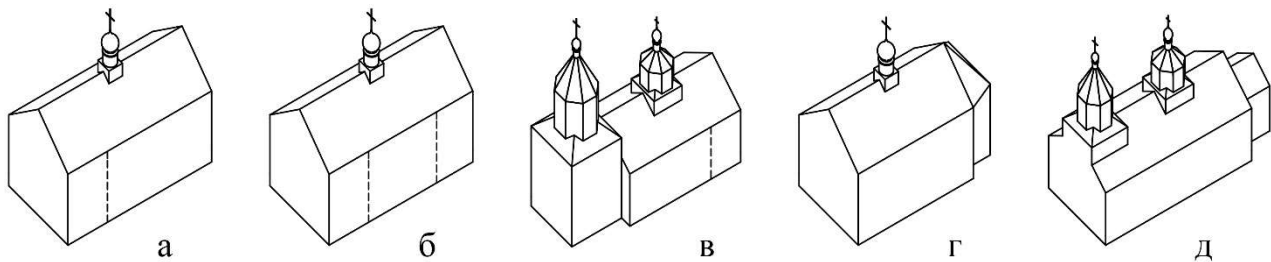
Об'ємно-просторове вирішення церковних споруд згідно з альбомом зразкових проектів варіюється від простої форми дерев'яної каплички так званого «хатнього типу» до складної структури кам'яного п'ятиглавого храму [3]. Виявлені пам'ятки дерев'яного церковного зодчества Волині XIX – початку XX ст. дають підстави стверджувати, що крім запропонованих варіантів об'ємно-планувальних вирішень церков, опрацьованих столичним архітектором К. Тоном, в процесі будівництва на місцях створювалися нові унікальні зразки композиційних структур. Класифікація об'ємних композицій дерев'яних церков Волині XIX – початку XX ст. подана на рис. 2.

Головним типом дерев'яних храмів, що будувалися в краї протягом XVII – XVIII ст., був тризрубний з одним або трьома верхами. Поряд із церквою традиційно розташовувалася невелика дзвіниця. Однак в XIX ст. на території історичної Волині з'являється новий різновид храму – з прибудованою до чолового фасаду дзвіницею, що відповідає російській традиції [4]. При цьому кістяк планувальної структури залишається незмінним: три зруби бабинця, нави і вівтаря, почергово розташовані вздовж осі схід-захід.

Найпростішою і найменш поширеною є група храмів дахового або хатнього типу. Серед виявлених храмів хатнього типу – однозрубні (дво-, тридільні) та двозрубні (дво-, тридільні) церкви (рис. 3). Багато з них мають автономні дзвіниці (Церкви в с. Самари, с. Стара Вижівка, с. Цир Волинської області та ін.), менше церков представлені з надбудованою (церква в с. Острів Рівненської області) чи прибудованою дзвіницею (церква в с. Острівці Рівненської області). Особливістю цієї групи церков є продовгуватий в плані об'єм, накритий двосхилим дахом, увінчаний на гребені невеликою банькою або декоративною маківкою.

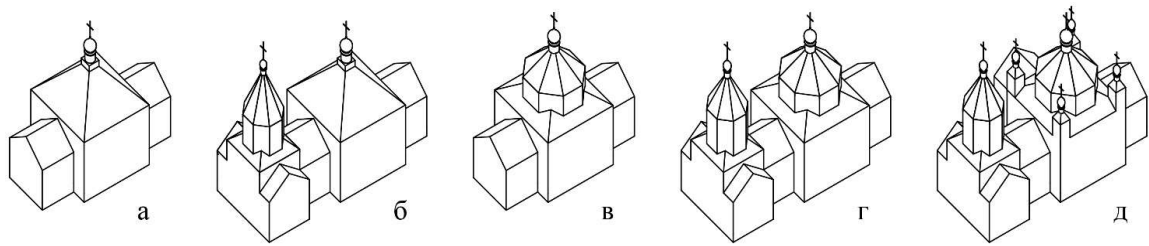

*Рис. 2. Класифікація об'ємних композицій дерев'яних церков
Волині XIX – початку XX ст.*

Рис. 3. Група храмів хатнього типу: а) безверхий однозрубний дводільний; б) безверхий однозрубний тридільний; в) одноверхий однозрубний з прибудованою дзвіницею; г) безверхий двозрубний дводільний; д) одноверхий двозрубний з надбудованою дзвіницею. Кресленники автора.

Досить широко представлені церкви тризрубної композиції типу «корабель» (рис. 4). Така планувальна схема передбачає три зруби бабинця, нави і вівтаря, розташованих вздовж осі захід-схід. Зруб нави у плані квадратний або наближений до квадрату та дещо вищий і ширший. Часто до північної і південної стін вівтаря прибудовувалися додаткові зруби ризниці та паламарні. Ця група храмів включає безверхі та одноверхі споруди.

Рис. 4. Група храмів тризрубної композиції: а) безверхий тризрубний тридільний; б) безверхий тризрубний з прибудованою дзвіницею; в) одноверхий тризрубний; г) одноверхий тризрубний з прибудованою дзвіницею; д) одноверхий (з 4-ма декоративними маківками) тризрубний з прибудованою дзвіницею. Кресленики автора.

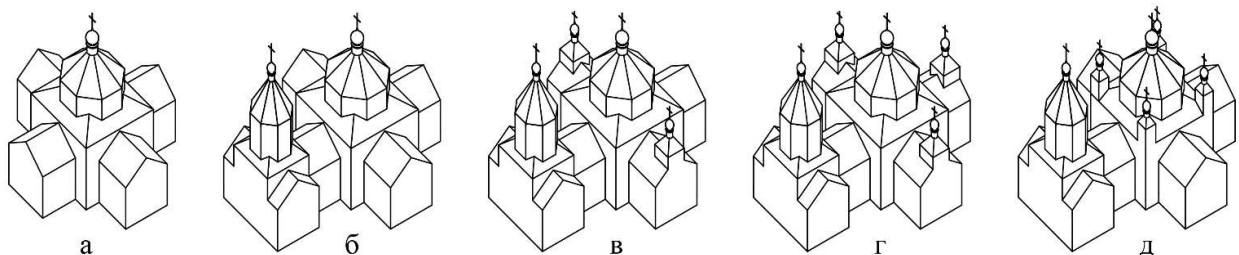
Тризрубні безверхі церкви, як правило, накриті різновисокими дахами. В цьому випадку церковна зала завершується чотирисхилим (пірамідальним) дахом, увінчаним по центру декоративною маківкою та підшитим в інтер'єрі підвісною стелею (Церкви в с. Аршичин, с. Добривода, с. Лючин, с. Мошків, Рівненської області та ін.). Іноді конструкція даху ускладнюється невеликим декоративним заломом (Церкви в с. Баїв, с. Кримне, с. Перемиль Волинської області, с. Хотин Рівненської області та ін.). Іноді головна нава має у плані квадратну форму зі скошеними кутами, в такому випадку центральна частина церкви накривається восьмигранним дахом (Церкви в с. Ворокомле, с. Воцатин Волинської області, с. Срібне Рівненської області, с. Болязуби Тернопільської області та ін.).

Відомий історик російського мистецтва, знавець церковного зодчества І.Е. Грабар у своїх працях виділяє кілька типів дерев'яних храмів, зокрема «клітські», «шатрові» (наметові), «кубуваті», «ярусні», «багатоглаві». Дерев'яний храм, в основу якого покладена конструкція «восьмерик на четверику», автор називає «ярусним» і повідомляє, що до Росії він прийшов з України і поширився на нових територіях в кінці XVII ст. [5; 6, с. 414]. Тож, взаємовплив російських та українських традицій у церковній архітектурі є беззаперечним.

Тризрубні одноверхі церкви з прибудованою до чолового фасаду дзвіницею (Церкви в с. Буца, с. В. Любаша Рівненської області, с. Новий Вишнівець Тернопільської області, с. Середня Деражня Житомирської області та ін.), зведені на Волині протягом XIX – на початку XX ст., стали другим за популярністю типом храмів, привнесених сюди зі столиці Російської імперії. Урізноманітнення композиційного вирішення таких церков здійснювалося за рахунок певних прийомів пропорціонування, а також використання оригінальних елементів та деталей, які рідко повторювалися в оздобленні решти храмів.

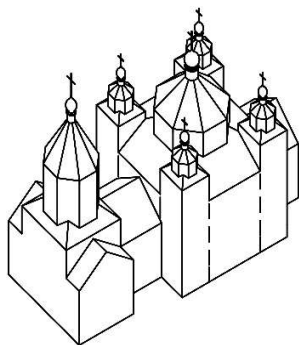
Заборона будувати церкви в «малоросійському стилі», що надійшла зі столиці імперії в 1803 р. [7, с. 15], далеко не завжди і не скрізь досягала своєї мети. Тому в місцях, віддалених від губернського міста Житомира, народ завзято дотримувався своїх улюблених форм і як і раніше будував тризрубні одноверхі церкви волинського типу з автономно розташованою дзвіницею (Церкви в с. Липки, с. Вільгір Рівненської області, с. Метельне Волинської області та ін.) Також було виявлено кілька одноверхих храмів п'ятизрубної композиції, збудованих в традиціях місцевої волинської школи (Церкви в с. Устечко Тернопільської області, с. Сокіл Волинської області та ін.).

Найбільшу частку дерев'яних православних храмів, збудованих на Волині протягом досліджуваного періоду, складають п'ятизрубні одноверхі церкви хрещатої композиції (рис. 5) з прибудованою до західного фасаду дзвіницею (Церкви в м. Дубровиця, Рівненської області, с. Бовсуни Житомирської області, с. Мізюринці Тернопільської області та ін.). Таких будівель було виявлено близько сотні, що становить половину від загальної кількості досліджених храмів XIX – початку XX ст. Особливістю цієї групи церков є планувальна схема, подібна до форми латинського хреста, коли рамена бічних зрубів і вівтаря мають приблизно однакову довжину, а зруб притвору дещо видовжений по осі схід-захід.

Рис. 5. Група храмів хрещатої п'ятизрубної композиції: а) одноверхий п'ятизрубний; б) одноверхий п'ятизрубний з прибудованою дзвіницею; в) одноверхий п'ятизрубний з прибудованою дзвіницею і 2-ма декоративними баньками над бічними раменами; г) одноверхий п'ятизрубний з прибудованою дзвіницею і 3-ма декоративними баньками над бічними раменами та вівтарем; д) одноверхий (з 4-ма декоративними маківками) п'ятизрубний з прибудованою дзвіницею. Кресленики автора.

Найменш поширеною є група одноверхих дев'ятизрубних церков (рис. 6). Крім звичних п'яти зрубів, згрупованих на перехресних осях, тут з'являються прибудови між раменами просторового хреста. Як правило, такі храми увінчані масивною банею над головною навою, а прибудови завершуються декоративними баньками (с. Бугрин, с. Великий Мидськ Рівненської області).

Рис. 6. Одноверхий дев'ятизрубний храм із 4-ма декоративними баньками над міжраменними зрубами. Кресленник автора.

Висновки. Використання «взірцевих» проектів на новоприєднаних територіях жорстко регламентувалося з боку державної адміністрації. Будівництво за «взірцями» було чи не єдиною можливістю зведення церков в умовах перебування Волині у складі Російської імперії. Проте, незважаючи на існуючий ряд обмежувальних настанов, певні можливості для прояву творчості у місцевих майстрів були. Рекомендовані зразки трансформувалися відповідно до побажань замовника (церковної громади), сформованих місцевих традицій та художніх смаків теслярів-виконавців. Таким чином, нині ми маємо численну і розмаїту групу дерев'яних храмів, які варто досліджувати задля подальшого збереження цієї спадщини.

Література

1. Маслов Л. Дерев'яні церкви Холмщини та Підляшшя / Леонід Маслов. – Краків: Українське Видавництво, 1941. – 20 с.
2. Смолінська О.Е. Шляхи проникнення неоросійського стилю в архітектуру дерев'яних церков Волині / О.Е. Смолінська // Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. збірник. – Вип. 32. – К.: КНУБА, 2013. – С. 124-132.
3. Атлас планов и фасадов церквей, иконостасов к ним и часовен, одобренных для руководства при церковных постройках в селениях / Издание Святейшего Синода. – М.: Синодальная типография, 1911. – 50 с.
4. Ричков П. Дерев'яні церкви Волині ХІХ – початку ХХ століть: місцева традиція та зовнішні впливи / П. Ричков, О. Смолінська // Одне надійне життя... (до 100-річчя від дня народження Леоніда Маслова). – Луцьк: «Гвердиня», 2009. – С. 363-375.
5. Грабарь И.Э. Главные типы великорусского деревянного храма [Електронний ресурс] / И.Э. Грабарь, Ф.Ф. Горностаев. – Режим доступу: <http://www.portal-slovo.ru/art/35834.php>.
6. Грабарь И. Э. История русского искусства. – Т. 1: Архитектура. До-Петровская эпоха. – М.: Изд-во И. Кнебеля, 1910. – 513 с.
7. Жилюк С.І. Російська православна церква на Волині (1793-1917 рр.) / С.І. Жилюк. – Житомир: Журфонд, 1996. – 174 с.

8. Плужников В.И. Типология объёмных композиций в культовом зодчестве конца XVII – начала XX в. на территории Брянской области / В. И. Плужников // Памятники русской архитектуры и монументального искусства: Стиль, атрибуции, датировки / В.И. Плужников. – М.: Наука, 1983. – С. 157-198.

Аннотация

В статье проанализирован характер храмостроительного наследия Волыни с точки зрения решения его объемно-пространственных структур. Автором предложена классификация объемных композиций деревянных церквей Волыни XIX – начала XX вв. Установлено, что несмотря на введение практики строительства храмов по «образцовым» проектам, на территории бывшей Волынской губернии местами сохранялись традиционные типы нововозведенных волыньских храмов, что обусловило существование широкого спектра объемно-пространственных композиций в деревянном зодчестве исследуемого региона.

Ключевые слова: Волынь, деревянная церковь, объемная композиция.

Annotation

The author analyses the character of wooden churches of Volyn, especially its spatial structure. The author proposes a classification of three-dimensional compositions of wooden churches of Volhynia XIX – early XX centuries. The article indicates that despite the introduction of the practice of building churches with the use «exemplary» projects in the former province of Volhynia here and there preserved the traditional features in the architecture of the new churches. This has led to the wide range of types of three-dimensional compositions in the wooden architecture of the region under study.

Keywords: Volhynia, wooden church, three-dimensional composition.

УДК 725;727;002.2;008

П. С. Сингаївський

*аспірант кафедри інформаційних технологій в архітектурі,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ КУЛЬТУРИ, ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄКТІВ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ СКЛАДОВОЇ МІСТА

Анотація: розкрито зв'язок між тенденціями розвитку архітектури громадських комплексів і станом культури суспільства. Виконано огляд та аналіз загального розуміння поняття культури. Запропоновано узагальнений перелік функцій культури. Розглянуто поняття постіндустріального суспільства – сучасного етапу розвитку людства – та роль масової культури в ньому як фактору впливу на формування, функціонування й розвиток